



بررسی وضعیت فضا در کتابخانه‌های دانشگاهی اصفهان

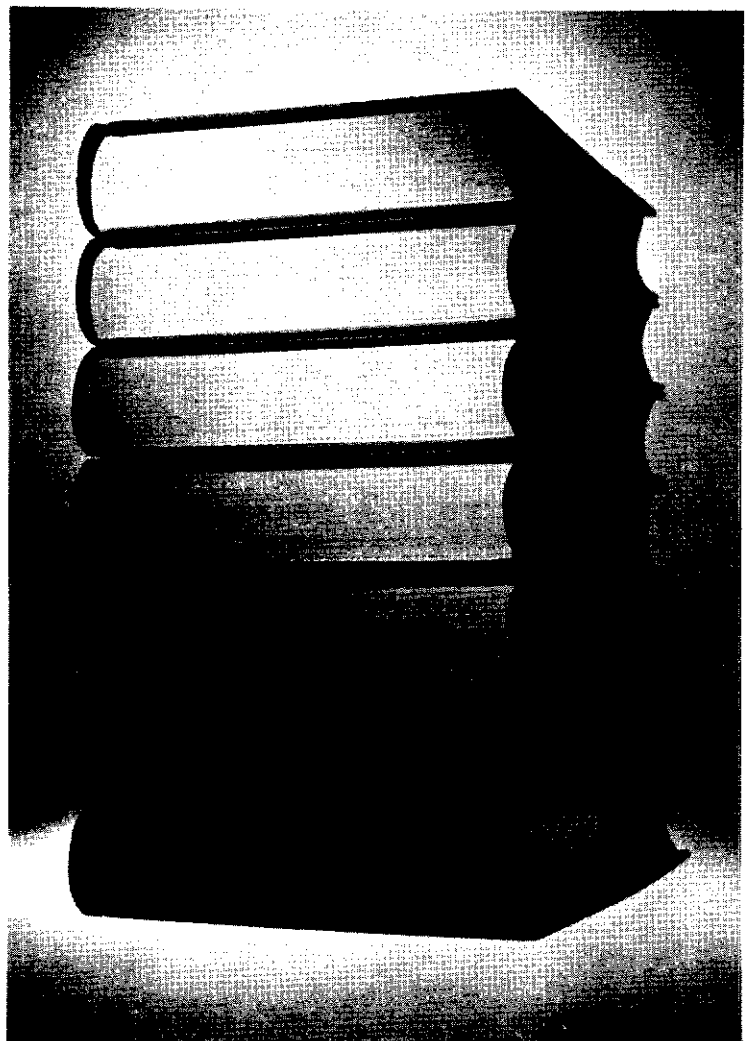
احمد شعبانی
عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان

مقدمه

فضا و مسئله قابلیت ساختمان کتابخانه از نظر انعطاف، گسترش، دسترسی و تنوع تسهیلات از مهمترین مسائل در باب دیدگاه‌های مدیریتی در کتابخانه است. مسئله فضا و کارکرد اساسی در هر کتابخانه برای کارکنان و مراجعان دارد: نخست رشد کمی مجموعه که امکان بهره جویی مستقیم را تحت تأثیر قرار می‌دهد و دیگر خدمات و تسهیلات مناسب که در ارتباط با تکنولوژی رو به گسترش است.

زمانی که حوزه فضا را ارزیابی می‌کنیم بالطبع نوع کتابخانه و حیطه سیستم و ساختمان در رابطه با یکدیگر قرار می‌گیرند. از این رو در راهنمای مختصر ف.هاچینگز سعی شده است که فضا را در خصوص نوع کتابخانه توضیح دهد. در یک مقاله به زبان فارسی از ساختار کتابخانه‌های دانشگاهی با محور کتابخانه مرکزی قدرتمند یا کتابخانه‌های دانشکده‌ای معتبر با توجه به پراکندگی دانشکده‌ها در سطح شهر سخن رفته است.^۱ تمام فضا یا ناشی از این اندیشه است که کتابخانه‌های دانشگاهی باید جنبه آموزشی و پژوهشی را دنبال کنند، پس طبیعی است که فضا و ساختمان کتابخانه بر حسب سیستم تمرکز یا عدم تمرکز دانشکده، نوع خدمات کتابخانه، یا مسائل فنی در معرض دگرگونی قرار گیرد.

آنچه به طور کلی می‌تواند فضا را در هر نوع کتابخانه مبتنی بر اصول عمده‌ای قرار دهد، شرایط ذیل است: رشد مجموعه و حفاظت از کتب و موارد مشابه، تناسب ساختمان با توجه به خدمات مراجعان، و مسئله استقرار تکنولوژی و



مدیران بر چه اساس می‌توان سنجید؟

روش تحقیق

در این بررسی از روش پیمایشی استفاده شد و در خصوص جمع آوری اطلاعات به طریق پرسشنامه سؤالاتی در زمینه‌های فوق با توجه به تقسیم بندی موضوعی تهیه و برای کلیه مسؤولان کتابخانه‌های دانشکده‌ای در تیر ماه سال ۱۳۷۳ ارسال گردید. از یازده پرسشنامه مذکور، ده مورد در موعد مقرر عودت داده شد و امکان استخراج، و سنجش داده را جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات فراهم آورد.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

آنچه می‌تواند مسئله فضای را در خصوص بهره جویی مناسب تحت تأثیر قرار دهد. تعداد مراجعان و مجموعه رو به رشد، همراه با خدمات مناسب برای مراجعه کننده است. در آمارهای منتشره از سوی وزارت فرهنگ و آموزش عالی، واقعیت تلخی در زمینه تعداد دانشجویان که بخش مهم مراجعان به کتابخانه‌ها دانشگاهی هستند، ترسیم شده است. آمار آموزش عالی ایران سال تحصیلی ۷۰ - ۱۳۶۹، توزیع تعداد دانشجویان دانشگاه اصفهان را ۹۷۸۸ دانشجو^۵ و برای سال تحصیلی ۷۱ - ۱۳۷۰، ۱۲۷۴۹ دانشجو^۶ با افزایشی معادل ۳۰/۲۵ درصد برآورد می‌کند. وضعیت مزبور برای دانشگاه علوم پزشکی اصفهان اندکی قابل قبول تر است: توزیع تعداد دانشجویان در سال تحصیلی ۷۰ - ۱۳۶۹، معادل ۷۳۵۲ دانشجو^۷ و در سال تحصیلی ۷۱ - ۱۳۷۰، ۷۱۱۰ دانشجو^۸ بوده که گاهشی حدود ۳/۳٪ درصد داشته است.

زمینه مجموعه و رشد کمی آن ضمن آنکه افزایش نسبتاً چشمگیری را نسبت به بررسیهای کمی در غرب نشان می‌دهد، حقایق نامطبوعی را برای کتابداران جهت خدمات عیان می‌کند. در حالی که یک گزارش تأیید نشده از گزارش ملی تحقیقات (سال ۱۳۷۱) مجموعه کتب دانشگاه اصفهان را برای کل کتابخانه‌های مرکزی و دانشکده‌ای در سال ۱۳۶۸ معادل ۱۷۲۰۳۶ جلد تشخیص داده^۹ مجموعه کتابخانه‌های این دانشگاه در سال ۱۳۷۲ با توجه به مدارک موجود دانشگاهی ۲۴۳۷۸۷ جلد بیان گردیده^{۱۰} که افزایشی قریب ۴۱/۷۰ درصد می‌باشد و در حقیقت در طول چهار سال،

تجهیزات نوین. موارد یاد شده در غالب متون فرنگی به طور مفصل بر این اساس بررسی می‌شود: مدل ساختمان، مسائل ارتفاع و عبور و مرور، سالن مطالعه خوانندگان و محل استقرار کارمندان؛ نور تهویه و جلوگیری از مسائل غیر مترقبه.

طرح مسئله

از مسائل عمده در مجموعه سازی، روند رشد مواد مکتوب و بالا رفتن کمی سطح انتشارات اعم از فارسی و لاتین و جذب این کتب در سطح کتابخانه‌های دانشگاهی است. برخی نتایج رشد مجموعه مبین این مسئله است که سیرگسترش مجموعه عملکرد کتابخانه را تحت تأثیر قرار داده است. گفته می‌شود که هر شانزده سال یک بار مجموعه کتابخانه‌های اختصاصی و پژوهشی دو برابر می‌شود. آکسفورد در استنتاج از مجموعه کتابخانه‌های دانشگاهی امریکا در یک تحقیق قدیمی‌تر، رشد آنها در هر پانزده سال هفتاد و هشت درصد گزارش کرده است.^۲ بر این قرار چگونگی وضعیت فضای با توجه به رشد مجموعه می‌تواند خدمات و توسعه خدمات را به عنوان عواملی عمده در معرض داوری قرار دهد. در این خصوص مقاله حاضر سعی دارد به بررسی وضعیت فضای کتابخانه های دانشکده‌ای در دانشگاه‌های اصفهان و علوم پزشکی اصفهان بپردازد.

هدف

هدف تحقیق حاضر، بررسی آماری وضعیت فضای کتابخانه‌های دانشکده‌ای اصفهان و گزارش کیفی زمینه های بهره وری از ساختمان کتابخانه‌هاست. در این خصوص سعی شده است که به ابعاد فضای کتابخانه، وضعیت فعلی تجهیزات و امکان استقرار وسایل جدید، تناسب وضعیت از نظر جریان هوا، نور و روشنایی، و بالاخره مکان توسعه ساختمان پاسخهای مناسبی دریافت شود. طرح سؤالات اساسی ذیل چهار پرسش ترسیم شده است:

۱. مساحت کتابخانه چه حدودی است و سالنهای مطالعه آن کدام است؟
۲. تجهیزات موجود کتابخانه چیست؟
۳. وضعیت فضای با توجه به امکانات فعلی چگونه است؟
۴. توسعه کتابخانه را با توجه به سیاست فعلی عملکرد

جدول ۱. تعداد دانشجویان، مساحت کتابخانه، کتب موجود و سال تأسیس کتابخانه‌های دانشگاه‌های علوم پزشکی اصفهان

نام دانشکده	تعداد دانشجویان در سال ۷۱	مساحت کتابخانه (متر مربع)	تعداد کتب موجود (جلد)	سال تأسیس کتابخانه
ادبیات و علوم انسانی	۲۳۶۹	۱۲۰۰	۴۴۰۰۰	۱۳۶۵
زبانهای خارجی	۱۶۳۰	۳۲۵	۳۰۰۰۰	۱۳۵۶
علوم	۳۷۳۴	۶۳۵	۵۱۰۷۹	۱۳۴۳
علوم اداری و اقتصاد	۲۳۸۴	۴۰۰۰	۱۸۸۶۰	۱۳۶۸
علوم تربیتی	۲۱۶۶	۵۰۰	۱۹۵۰۰	۱۳۴۹
فنی و مهندسی	۴۶۶	۲۵۰	۳۵۰۰	۱۳۷۲ (موقت)
بهداشت و تغذیه	۶۰۰	۹۶	۶۵۰۰	۱۳۶۵
پرستاری و مامایی	۶۰۰	۴۵۰		۱۳۴۷
پزشکی	۱۷۴۶	۷۲۰	۲۶۹۰۷	۱۳۶۰ (مکان فعلی)
داروسازی	۴۷۱	۳۵۰	۱۵۳۰۰	۱۳۵۰

مجموعه نزدیک یک برابر و نیم رشد کمی نشان داده است. نداشتن آمارهای جدی و تحرک برخی کتب در کتابخانه های دانشگاه علوم پزشکی اصفهان تا حدودی مسئله را در پرده ابهام قرار داده است. باید اذعان کرد که با مجموعه‌های محدود فعلی در کتابخانه‌های دانشگاهی کشور، انتظار رشد فزاینده‌ای با توجه به امکانات فعلی در مجموعه موجود است. تبلور این وضعیت در رشد خرید سالانه نیز مشهود است. مثلاً کتابخانه‌های دانشکده‌های زبانهای خارجی، علوم و علوم تربیتی در سال ۱۳۶۵ به ترتیب ۵۸۰، ۱۳۷۴ و ۲۰۰ جلد کتاب خریداری کرده^{۱۱} در حالی که در سال ۱۳۷۲ به خریداری ۱۰۵۷، ۳۱۵۹، ۱۴۳۲ جلد مبادرت نموده‌اند.^{۱۲}



ویژگی بعدی در بررسی حاضر بهره جویی کتابخانه‌های دانشگاهی هر دو مؤسسه از رویه متمرکز کتابخانه‌های مرکزی در زمینه ثبت، فهرستنویسی و تا حدودی مسئله تقسیم کتابداران برای انجام خدمات شغلی است. قضایای مزبور تا حدودی فضای کتابخانه‌های دانشکده‌ای را از زمینه خدمات فنی رها می‌کند، و موجب می‌شود فضا به مجموعه و خدمات مراجعان اختصاص یابد.

چنانچه به قول اسمیت اتکا کنیم که قابلیت انعطاف کتابخانه‌های دانشگاهی با توجه به هزینه‌های بالا جهت تغییر ساختمان باید کتابخانه را برای مدت پنجاه سال در جهت توسعه و گسترش حمایت کند^{۱۳}، می‌توان اذعان کرد که هیچ یک از کتابخانه‌های مورد بررسی دارای چنین خصوصیاتی نبوده‌اند. در حالی که از قدیمی ترین بنای کتابخانه مورد استفاده متعلق به دانشکده علوم سه دهه می‌گذرد، مشکلات حاصله در جهت خدمات و ذخیره چنان مدیریت را تحت فشار قرار داده که فقط از طریق تهیه محلی جدید یا تجزیه رشته‌های آموزشی این دانشکده و انتقال بخشی از کتب به محل جدید مسأله قابل حل است. اتخاذ این تدبیر در دو کتابخانه دیگر به وقوع پیوسته و در یک کتابخانه دیگر براساس پرسشنامه‌های ارسالی در حال وقوع است. کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی در سال ۱۳۶۵ با توجه به وضعیت غیرمترقبه تجدید بنای نوینی را انجام داد و دانشکده علوم

اداری و اقتصاد در سال ۱۳۶۸ با بنای نوین ساختمانی، صاحب یک کتابخانه بزرگ و به معنای واقعی کتابخانه دانشکده ای گردید. همین مبنا برای کتابخانه دانشکده داروسازی که کمتر از ۲۵ سال قدمت دارد، در حال وقوع است.

جدول شماره ۱ توزیع تعداد دانشجویان هر دانشکده، مساحت و سال تأسیس هر کتابخانه را به نمایش گذاشته که وضعیت ناهمگون موجود را در ساخت فضای کتابخانه ای بیان می‌کند.

چنانچه از جدول ۱ برمی‌آید تبلور مشکلات فضای کتابخانه‌ای با توجه به ساخت قدیمی بنا، میزان مجموعه و تعداد دانشجویان در دانشکده‌های با سابقه بیشتر به درستی منعکس گردیده است. وضعیت تشدیدآمیز سه کتابخانه دانشکده‌های زبانهای خارجی، علوم، و علوم تربیتی هر سه عامل مذکور را در خود نهفته دارد و مشخص می‌کند که سال تأسیس یا توسعه برنامه و رشته آموزشی و رشد مجموعه در ارتباط مستقیم است و موجب شده گذشت زمان تأثیر بسیار جدی بر محدوده فضا به جای گذارد، به نحوی که نیاز به تجدید بنا قبل از پایان موعد بهره برداری مفید برای هر سه کتابخانه، ذهن مدیران دانشگاهی را به خود مشغول داشته است.

از جدول شماره ۱ می‌توان بدین نکته نیز واقف شد که مدیران به زمینه‌های مشکلات کتابخانه‌ها آگاه شده و در ساختار جدید کتابخانه‌های ادبیات و علوم انسانی و علوم اداری و اقتصاد فضای بیشتری را منظور داشته اند، لیکن باید متقاعد شد که آمارهای پذیرش بالای دانشجویان به ویژه در دانشگاه‌های تحت نظر وزارت فرهنگ و آموزش عالی جبران وضعیت فعلی را خواهد نمود.

در خصوص سئوهای مطالعه برادران و خواهران، تمام کتابخانه‌ها به استثنای یک مورد که در محل موقت مستقر است، برخوردار از این مکان می‌باشند، ولی باید بیان کرد که نمی‌توان از دیدگاه کیفی تا زمانی که اطلاعات دقیقی در دست نیست، اظهار نظر کرد. تنها چند عامل مهم را می‌توان با توجه به قضایای مزبور استنتاج نمود: فقط دو کتابخانه پرستاری و مامایی، و پزشکی از نظام دسترس پذیری باز برخوردارند، تمام کتابخانه‌های دانشگاه علوم پزشکی دارای سالن مطالعه

مجلات و مرجع هستند در حالی که مسئله مزبور برای دانشگاه اصفهان محدود به کتابخانه‌های دانشکده ادبیات و علوم انسانی، و علوم تربیتی است.

و بالاخره نکته بسیار حیرت انگیز آنکه فقط سه کتابخانه پرستاری و مامایی و داروسازی و علوم تربیتی برخوردار از محلی برای نگهداری کتب و جین شده می‌باشند که می‌تواند نافی برخی از فرضیه‌های موجود در زمینه و جین کتب دانشگاهی در مقالات فارسی باشد.

در پاسخ به پرسشهایی در زمینه استقرار تجهیزات کامپیوتری، کتابخانه‌های دانشگاه علوم پزشکی سیستم خود را کامپیوتری اعلام کرده و متقابلاً با توجه به نظام متمرکز مدیریت در کتابخانه‌های دانشگاه اصفهان نظام دستی و غیرماشینی است. جالب توجه است که فقط دو کتابخانه ادبیات و علوم انسانی و علوم اداری و اقتصاد امکان نصب کامپیوتر را با فضای فعلی مثبت بیان داشته اند.

در فرایند وضعیت کتابخانه با توجه به تناسب هوا، نور و تهویه می‌توان استنباط کرد که عدم پیش بینی‌های لازم در ساختمان کتابخانه لطمات جبران ناپذیری بر اصول زیربنایی مجموعه و رفاه کتابداران و بهره جویی مراجعان وارد کرده است.

چنانکه از جدول شماره ۲ برمی‌آید جریان طبیعی هوا در مجموعه غالب کتابخانه‌ها ناچیز است، هر چند هوای اصفهان





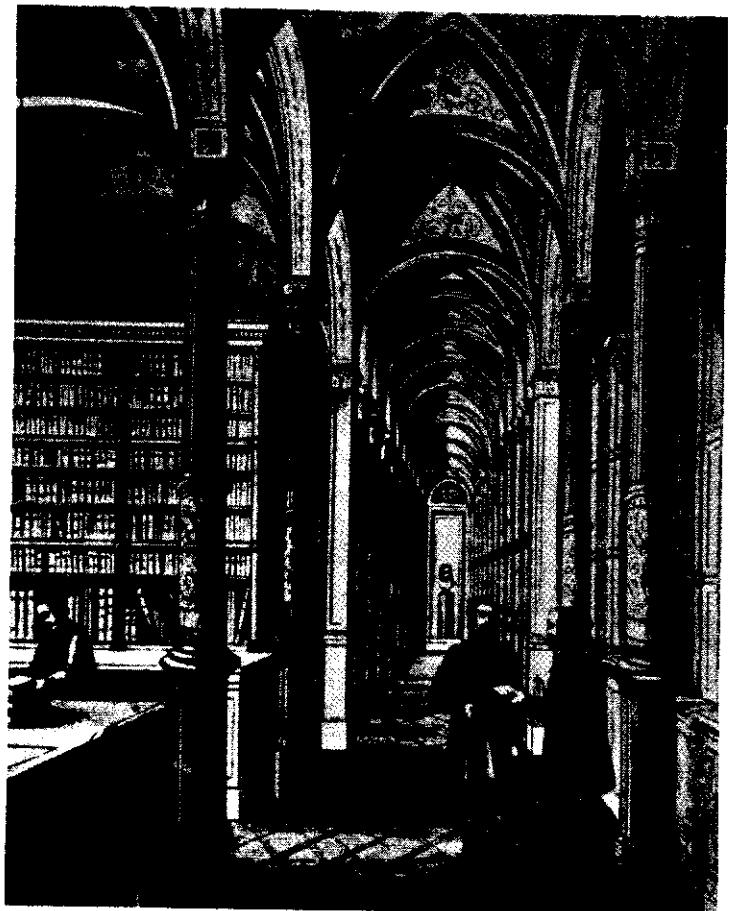
جدول ۲. بررسی وضعیت هوا، پنجره، نور و ایمنی در کتابخانه‌های علوم پزشکی اصفهان

نام دانشکده	جریان هوادر مجموعه	تعداد پنجره برای حوادث	بررسی سیم کشی برق	وضعیت نور	وسایل تهویه
ادبیات و علوم انسانی	-	+	-	+	-
زبانهای خارجی	-	-	-	-	-
علوم	-	-	+	-	-
علوم اداری و اقتصاد	+	+	+	+	+
علوم تربیتی	-	-	+	+	-
فنی و مهندسی	-	+	-	-	-
بهداشت و تغذیه	-	+	-	+	-
پرستاری و مامایی	+	-	+	+	-
پزشکی	-	-	+	+	-
داروسازی	-	+	+	+	-

علامت + مبین مناسب بودن و علامت - مبین نامناسب بودن است.

مرطوب نیست و این امتیاز بزرگی در حفاظت مواد محسوب می‌شود، لیکن هر دو سازمان از صرفه جویی انرژی در درجه ملایم محروم می‌باشند. درخصوص تعداد پنجره ها برای حوادث غیرمترقبه ساختمانهای نوساز کتابخانه‌های ادبیات و علوم انسانی و علوم اداری و اقتصاد رعایت جوانب امر را کرده‌اند اما در دیگر کتابخانه‌ها نیاز به تجدید نظر احساس می‌شود. از نظر بازدید و بررسی سیم کشی های برق به صورت سالانه و مستمر، کلیه کتابخانه‌ها به جز یکی دو مورد، روند ایمنی را دنبال نموده‌اند، و نهایتاً مسئله نور همچنان عامل حاد و تشدید آمیزی برای کتابخانه‌های پرتحرکی چون زبان های خارجی و علوم به حساب می‌آید.

در بررسی و آخرین نکته از مقاله حاضر به منظور توسعه فضای کتابخانه در طی چهار سال اخیر، فقط کتابخانه دانشکده علوم تربیتی به ایجاد یک سالن مطالعه جهت خواهران با ابعادی نزدیک به هفتاد و دو متر مربع مبادرت کرده است. این امر نشان می‌دهد که در ساختمان های احداثی قابلیت انعطاف به حد کافی با توجه به آینده نگری مراعات نشده است. آشکار است که وضعیت مدیریت واحدها گرایش به نظام بسته خدمات را تقویت می‌نماید. شاید یکی از عوامل روانی و عملکردی رشد کتابخانه‌های گروه بر همین مینا باشد. در دانشکده ادبیات و علوم انسانی در طی مدتی نه‌چندان



توجه به اندیشه ماشینی شدن کتابخانه‌ها به قسمی در خور به این گونه تناسب اندیشید تا خدمات امانی به نحو شایسته‌ای در اختیار مراجعان قرار گیرد.

یادداشتها

1. F.G.B. Hutchings. *Librarianship : A Short Manual : with special reference to developing countries*. Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1969. pp. 14-35.

۲. مرتضی تیموری. نقش فضا در کتابخانه مرکزی دانشگاه. مشهد : دومین سمینار کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی، ۱۳۷۳.

۳. همان. ص ۱.

4. Donald Davinson. *Academic and Legal Depository Libraries*. London : Clive Bingley, 1969. p.51.

۵. وزارت فرهنگ و آموزش عالی. آمار آموزش عالی ایران سال تحصیلی ۷۰-۱۳۶۹. تهران: مرکز آمار و انفورماتیک، ۱۳۷۰. جلد اول: ص ۳.

۶. وزارت فرهنگ و آموزش عالی. آمار آموزش عالی ایران سال تحصیلی ۷۱-۱۳۷۰. تهران: مرکز آمار. ۱۳۷۱. ص ۶.

۷. آمار آموزش عالی ایران سال تحصیلی ۷۰-۱۳۶۹. ج ۱: ص ۲.

۸. آمار آموزش عالی ایران سال تحصیلی ۷۱-۱۳۷۰. ص ۸.

۹. شورای پژوهش‌های علمی کشور. گزارش ملی تحقیقات (سال ۱۳۷۱) در "فصلنامه سیاست علمی و پژوهشی" (زمستان ۱۳۷۲). ص ۸۸.

۱۰. پیام دانشگاه اصفهان. بهار ۱۳۷۲. ص ۲.

۱۱. دانشگاه اصفهان. کارنامه فعالیت های دانشگاه اصفهان: ۱۳۶۵.

اصفهان: دانشگاه اصفهان، ۱۳۶۶. ص ۵۱.

۱۲. ره‌آورد دانشگاه: ماهنامه فرهنگی - خبری روابط عمومی دانشگاه اصفهان. ش ۲. (اردیبهشت ۱۳۷۳). ص ۱۷.

13. Smith, Robbin. "Library Planning in an era of financial" in *University Librarianship* London : The Library Association, 1981. p. 206.

طولانی سه کتابخانه گروه ادبیات فارسی، جغرافیا و علوم اجتماعی، دانشکده علوم کتابخانه گروه ریاضی، و در دانشکده علوم تربیتی کتابخانه گروه کتابداری احداث شد که توسط کارشناسان گروه یا اشخاص مأمور از سوی مدیر گروه اداره می‌شود. چنین روندی هر چند دارای نکاتی مثبت از جمله دسترس پذیری آزاد دانشجو به مواد مکتوب و امکان بهره‌جویی از فضایی بیشتر است، لیکن باید اعتراف کرد که ائتلاف نیرو و خرید عناوین تکراری، زیانی جدی در کل سیستم به وجود خواهد آورد. فی نفسه می‌توان به ترفندی قانونی نیز اندیشید: هر گروه که مدعی تأسیس دوره دکترا باشد با توجه به نقایص کتابخانه‌های دانشکده‌ای، مبادرت به راه اندازی یک کتابخانه تخصصی می‌نماید تا محمل مجوز را کسب کند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

بر اساس یافته‌های موجود می‌توان موارد ذیل را استنتاج نمود:

۱. رشد کمی پذیرش دانشجو در طی سالهای اخیر به ویژه از سوی وزارت فرهنگ و آموزش عالی در دوره‌های گوناگون، از جمله روزانه و شبانه، مشکل بسیار بدیهی است که نه فقط فضا و مجموعه کتابخانه‌ها را تحت تأثیر قرار داده، بلکه ساختار کیفی را نیز دگرگون کرده است. مدیرتهای سطوح متوسط آموزشی و مدیران کتابخانه‌های دانشگاهی و دانشکده‌ای هیچ‌گونه ابتکار عملی در خصوص مقابله با وضعیت فعلی ندارند. بنابراین، مناسب است که از طریق بسط مجموعه و بالا بردن خدمات، پاسخگوی نیاز مراجعان باشند.

۲. انعطاف در ساختمان کتابخانه‌ها و رعایت استانداردها در خصوص ظرفیت، نور و مسائل ایمنی یک طرح فنی محسوب شده است. مناسب است مشاوران و ناظران ساختمانی مناسب با توجه به حضور یک کتابدار ارشد بر ساخت کتابخانه‌های جدید نظارت کند. عدم بهره‌جویی از عمر مفید ساختمان کتابخانه‌های تحت بررسی زبان‌های مادی در سرمایه‌گذاری آموزشی دارد.

۳. نفوذ فرایند تکنولوژی با توجه به مشکل فضا می‌تواند بر اساس این روند تأثیر گذارد. بنابراین، مناسب است که با